

Szegeden kezdődött*

Előjáróban annyit, hogy súlyos bánatok, sőt felhők szakadtak családunkra 1956-ban. 16 éves voltam, éveim számát tekintve tacsókó, de amit átéltem 1944-től 1956-ig, annak alapján matuzsálem. A háború borzalmi, a menekülés és visszatérés megpróbáltatásai, a kommunista diktatúra elfajulása, tombolása eltiport bennünket és a rokonainkat. Nincs arra mód, hogy részletezzem ebben a rövid előszóban, hogyan is készítették ki apámat, nagybátyámat és az első világháborúban megrokkant nagyapámat, csak a tényeket írhatom le: 1956 tavaszán meghalt a nagytata, apám pedig ősszel, szeptemberben – én tehetetlenül, vele egy szobában lakva néztem sorvadását, agonizálását. Apám betegsége idején mérhetetlen nyomorba süllyedtünk, ráadásul nővérem elvált a férjétől, és hozzánk költözött két pici gyerekeivel...

Magamról annyit, hogy az általános iskolát három, a gimnáziumot két különböző helyen végeztem el, s nem azért, mert agresszív, bukácsoló idióta lettem volna, hanem az ostoba városvezetőség, a diktatúra „osztályharcos”, janicsárnevelő elképzelései, iskolai átszervezései, körzetesítései miatt. A brutalitás, az erőszak olyanra természetes része volt a gyerekek mindennapos életének, mint a lélegzetvétel. Vertek az általánosban (már aki!), vertek otthon, vertek az utcán – és én is ütöttem-vágtam mindenkit, aki megtámadott.

Előző évben, 1955-ben osztályunkat kiszakították az akkor nagyon is kiváló Radnóti Miklós Gimnáziumból (az ország legjobb középiskolái közé tartozott!), mert ki akarták nyírni a zseniális igazgatót, dr. Gallé Lászlót, akit „klerikális reakciónak” bélyegeztek. Ezért hozták létre az Új Gimnáziumot (ez volt az eredeti neve, majd néhány hónap múlva ragasztották rá a Ságvári

Endre elnevezést) egy szedett-vedett tanári karal, csinovnyik igazgatóval, sztálinista párttitkár-nővel. Természetesen jöttek kiváló tanárok is, akiket kivétel nélkül *büntetésből* helyeztek ide; ők tartották bennünk a lelket, mindent megtettek, hogy az adott, diktatórikus keretek között emberséget, igazságérzetet plántáljanak belénk, s hogy valóban értékes tudást adjanak át nekünk.

Nem ők voltak a Párt kedvencei, s ezért szék-lábfaragásra ítéltettek. Némelyikük előző intézményében össze is tűzött az „elvtársakkal” (mint például Pataki), másokat még lejjebb taszítottak (Rully) – most csak a nevüket sorolhatom fel: első osztályfőnökünk (mellesleg öt volt a négy év alatt!), a szigorúan atyai és igazságos dr. Rully János, a legendásan szellemes és rettegett dr. Visy József, a mindannyiunk által kedvelt, szókimondó „Medzi”, azaz dr. Medzibrodsky Endre és második osztályfőnökünk, a felejthetetlen, lázadó, nyelvzseni, dr. Pataki Szilveszter, a „Szilvió”, aki 1957 januárjában, az utolsó pillanatban szökött át Jugóba, a holtbiztos letartóztatás és a súlyos börtönbüntetés elől, hogy aztán az USA-ban fényes egyetemi professzori karriert fusson be.

Mindenesetre belőlem, a Radnóti jeles rendű tanulójaiból „sikerült” kigyötörni egy négyes átlagot. Amikor a forradalom leverése után, vagyis a negyedik osztályban, tudomásomra hozták, hogy nem engednek továbbtanulni, akkor végképp a ságvárista istálló lovai közé hajítottam a gyeplőt, s a „közepesig” züllöttem.

Amikor átkerültünk a Radnótiból az akkor még csak „Új Gimnáziumba”, a kiváló Rully János lett az első osztályfőnökünk. Valamikor 1956 tavaszán (áprilisban vagy májusban) egy napon kivezényelték az osztályt az Anna-kút előtt álló, két-három kocsiból összekapcsolt, villamosszerelvénnyel berendezett kiállítás meg-

* Részlet az író most készülő, *Próféták* című memoárkötetéből.

tekintésére. Az „élen járó” szovjet tudomány „csodáit” mutatták be fotókon, tablókön, makettekön, modelleken. Minden iskolának kötelező volt ezt a kiállítást megtekintenie. Mi is elmentünk Rully vezetésével, végigjártuk a kocsikat, s a kijáratnál ülő, árgus szemekkel figyelő akárkik minden gyereknek a kezébe nyomtak egy prospektust, mondván, vigye haza, mutassa meg a szüleinek, hadd jöjjenek el ők is. Az egyik srác kicsit pökhendien azt találta mondani, hogy jobban örülne egy jó kis ponyvának (azaz: az akkoriban betiltott és „ponyvának” bélyegzett detektívtörténetnek). Mire visszazédelegettünk az iskolánkhoz, a Hősök kapujához (nem siettünk, elblicceltük a matematikórát), már nem Rully tanár úr volt az osztályfőnökünk. Azonnali hatállyal leváltották, s fegyelmmel áthelyezték egy általános iskolába. Még azt sem engedték meg neki, hogy elbúcsúzzon tőlünk. Ilyen volt a diktatórikus rendszer, és ilyen szellemiségű a gimnázium vezetése.

Nekem rettenetesen kezdődött 1956 szeptemberében a harmadik osztály: apám már alig tudott beszélni, csontvázra fogyva zihált, hörgött a szoba hátsó falánál lévő ágyon. Egyik éjjel arra ébredtem föl, hogy csönd van, hiába szólítottam, már nem válaszolt. Elmondhatatlan, mit éreztem, mit éltem át akkor...

Apámnak megváltás volt a halál, szeptember utolsó hetében temették. Aztán október legelején keringtek a hírek, hogy Rajkot újratemetik, ez meg is történt. Óriási tömeg, és a hóhérpárt vezetői meakulpáztak, hogy soha többé... Sokan elhitték.

Nagymamám, aki a Gyöngytyúk utcában lakott, súlyos szívbeteg volt, feküdnie kellett, állandóan hallgatta a Szabad Európát, s naprakészen tájékoztatta a családot, hogy mit hallott, mik történnek Budapesten, például milyen észbontóan bátor viták folynak a Petőfi Körben. Így aztán odahaza én is bele-belehallgattam a SZER adásaiba. A gimnáziumban új osztályfőnökünk, Szilvió (ahogy mi becéztük) igen jól tájékozottnak tűnt a beindult, mélyben lappangó, felszínre igyekvő forrongásról. Osztályfőnöki órán mondott is néhány szót a változó politikai helyzetről, de persze arról nem szólhatott, hogy két éve még a Tanárképző Főiskolán tanított, ahonnan azért távolították el, mert összeszólalkozott a párttitkárral. Szilviótól tudtuk meg, hogy október 16-án a Jogi

Karon megalakult a MEFESZ, és lesz a lakosság számára is egy nyilvános gyűlésük két nap múlva, október 20-án, az Auditórium Maximumban, a Bölcsészkaron.

Mielőtt erre az október 20-ai gyűlésre rátérnék, mondanék néhány szót a Ságvári Endre Gimnáziumról, amely az 1955/56-os tanévben indult. Az első osztályt a Radnóti Miklós Gimnáziumban kezdtem és végeztem, Gallé László igazgatósága alatt az 1954/55-ös tanévben. A városi pártvezetőség nem tartotta ideológiailag megbízhatónak őt, azt gyanította róla, hogy klerikális meggyőződésű, magyarul: vallásos, istenhívő. Sőt, nemcsak gyanították, hanem a besúgóktól naprakészen tudták, követték Gallé minden lépését. Döntöttek: eltávolítják a Radnóti éléről, holott kitűnő pedagógus volt, nagyszerű igazgató, az ország legjobb tíz (!) gimnáziuma közé tartozott a miénk. Mondvacsinált okokkal leváltották, s hogy a Radnótit is lefokozzák, létrehoztak egy új gimnáziumot, ahová a mi osztályunkat lökték át, nem véletlenül. Nálunk volt a legtöbb „értelmiségi” és „egyéb” származású gyerek, legfeljebb 2-3 jó kaderszármazékot lehetett találni köztünk. A Tömörkény Leánygimnáziumból hozzánk csaptak még két osztályt, persze koedukáció továbbra sem létezett, az ún. „szocialista erkölcs” bigott volt, és vaskalaposabb a legszigorúbb egyházi iskolánál is. Szégyenszemre Gallét is ide száműzték, noha bennünket a későbbiekben már nem tanított, amit nagyon sajnálok. Így utólag is. Még annyit, hogy mi voltunk az elsők, akik a Ságváriban (1958-ban) érettségiztünk.

Most ugorjunk 1956 októberéhez: 20-án elmentem a MEFESZ-gyűlésre. Életemben nem voltam még a Bölcsészkaron, de tudtam, hol van, hiszen gyakran jártunk az épület háta mögött lévő, Ady téri futballpályára tornaórákon. Igazolás, megbízólevél, semmi... Jó korán odaértem, sejtettem, hogy sokan lesznek, arra hivatkoztam, hogy az iskolám küldött, hogy beszámoljak az itt hallottakról, történekről. Így jutottam be, sőt még le is ülhettem.

Hogy mi történt itt? Ami a lényeg: egyszer csak elhangzott, hogy a szovjet csapatok menjenek ki innen. Elmondani alig lehet, milyen hatása volt, mintha a világ ősrobbanását, a Big Banget éltük volna át. Micsoda mámor! Éreztük mi már, hogy változások jönnek, beszélünk is egymás

közt az osztályban ezekről az elmúlt napokban, de ilyesmit nyilvánosan kijelenteni, követelni: ez elképzelhetetlen, hallatlan merészségnek számított! Azért fontos ez az este, mert akkor és innen indult el a forradalom, innen, Szegedről! A gyűlés felforrósodott, lelkes hangulatban folytatódott, hosszan tartott, sokan hozzászóltak, időben is elhúzódott. Egyesek felvetették, hogy menjünk ki tüntetni a Dóm térre, noha már jócskán benne voltunk az estében, az éjszakában. Véget ért a gyűlés, és ahogy özlöttünk ki, ment a lamentálás, hogy folytassuk-e az utcán, ha akárcsak 100-150 fővel, de valahogy szertefoszlott ez az ötlet, lassanként szétszéledt a tömeg. Ha ekkor kimasírozunk a Dóm térre, s ott elkezdődik valami fátylás, gyertyás tüntetés, holtbiztos, hogy az ÁVH belénk lő, és vége van mindennek, vége van – már akkor! – a forradalomnak, és nemcsak itt, hanem a fővárosban sem tört volna ki a felkelés. Pontosabban: el se kezdődött volna, máris leverték volna... Szerencsésen végződött tehát ez a nap, hogy ez nem történt meg, így indulhatott innen a láng, de nemcsak ezért, hanem azért is, mert ezen a gyűlésen határozta el a MEFESZ vezetősége, hogy az ország többi egyetemére: Budapestre, Pécsre, Miskolcra, Veszprémbe, Debrecenbe küldöttségeket meneszt, hogy felszólítsák egyetemista társaikat, csatlakozzanak, alakítsák meg ott is az alapszervezetet, s együttesen terjesszék elő követeléseiket egyetemük vezetőinek, illetve a párt Központi Vezetőségének. Ekkor utazott el például Kiss Tamás is Budapestre. A Műszaki Egyetemen megéljenezték, így ő a következő napokat és magát a forradalmat már a fővárosban élte át.

Mi pedig, kis gimnazisták itthon maradtunk. Hétfőn, Szilvió óráján néhány mondatban beszámoltam a látottakról és hallottakról, volt ám csodálkozás, ujjongás! Másnap, 23-án reggel bementünk az iskolába, még semmit sem lehetett tudni, de a déli óráktól már keringett valami hír, fogalmam sincs, honnan. Mielőtt szétváltunk volna, már tudtuk, hogy valami történik Pesten. Rohantam haza, bekapcsoltuk a Kossuth rádiót, óránként változott, hogy betiljíják-e vagy engedélyezik a gyülekezést, a felvonulást. Szó esett „elenséges és szélsőséges” zavarkeltésről, melyet statáriummal fenyegetett a hatalom, majd mégiscsak beleegyeztek az illetékesek, feltéve, hogy

„nem lesz rendbontás”, de a műszaki egyetemistákat ez már nem érdekelte. Elindultak, s a Petőfi-szobornál csatlakoztak hozzájuk a bölcsészek, a medikusok és a jogászok, akik a legaktívabbak voltak, sőt az egyszerű járókelők közül is egyre többen. Bem szobrához vonult a tömeg, hogy a poznaíni felkelés áldozataira emlékezzen, majd onnan tovább, vissza Pestre: sokan a rádióhoz, mások a Parlamenthez, a Kossuth térre, megint mások ki a Sztálin-szoborhoz, a Dózsa György útra. Csodálatos, felemelő, gyönyörű nappá változtatták október 23-át: a magyar nemzet ünnepevé, de aztán eldördültek a rádiónál az ávósok fegyverei, ám hamarosan, már azon az éjszakán visszalöttek a felkelők is, megkezdődött a szabadságharc. Pedig békésen indult a tüntetés, reformokért, elég csak ránézni azokra a fiatal arcokra, akiket megörökítettek a filmesek. Lógtam a rádión, s egyre csak erősödött bennem, hogy nekem is vissza kell mennem a városba, be a Széchenyi térre, és akkor bizony sajnáltam, hogy nem Budapesten élünk.

Beesteledett, kimentem a gangra, egy furcsa hangot hallottam, mint amikor a felsővárosi stadionban berúgnak egy gólt, és a tömeg üvöltése távoli morajként zúg. Két sarokra laktunk a Szent István téri víztornyától, a Pusztaszeri utcában, hozzánk mindig eljutott a jellegzetes hang, ha valami lényeges fordulat történt a meccsen. De hétköznap volt, és már sötét, abban a pillanatban tudtam, hogy másról van szó, bent a városban valahol tüntetnek! Mondom anyámnak, mire ő: „Vegyél már fel egy pulcsit, nehogy megfázzál!” Ahogy bementem a pulcsiért a szobámba, egy pillanat alatt rám zárta az ajtót. Szegény, féltett. Annyira felháborodtam, hogy kinyitottam az ablakot, az első emelet alatt húzódott egy párkány, az ablakdeszkába kapaszkodva kimásztam rá, zsupsz! le a téglajárdára, aztán befelé a legrövidebb úton: Sóhordó utca, Szent István tér, Vidra utca, Református palota... Nekem mindenáron ott kell lennem, a napnál is világosabb!

Az Anna-kútnál, a Kossuth Lajos sugárút sarkán találkoztam a tömeggel. Nyilván érzékcsalódás volt, de mintha vibráló izzással szórta volna tele a sötétséget az, ami az emberekből áradt, merthogy nem fizikai fényjelenséget láttam, s nem az utcai lámpák fakó sárgája dominált, anynyi szent! Ott, akkor értettem meg, hogy mit is

jelent az a vicces, abszurd kiszólás, hogy: „Világos, mint a vakablak!”

Egy szempillantás alatt elvegyültem a sorban: virult, kiáltozott, lobogott, áttetszővé, egyértelművé változott az élet. Mondták, hogy a kendergyárhoz megyünk, megvárjuk a műszak végét, hogy csatlakozzanak hozzánk a munkások. Felharsantak a jelszavak: „Egyforintos kenyeret, Rákosinak kötelet!”, „Munkás-diák szövetséget!”, s aztán irány a belváros, a színház, az erkélyen kilágítva a Kossuth-címer. Beszéd. Súlyos mondatok zuhantak ki a szónokokból, az évekig elhallgatott, lefojtott igazság rádiumként égette át a hosszú ideje tartó megaláztatást, félelmet, erőszakot. Végül a Kossuth-szobornál kötöttünk ki, a Klauzál téren. Elénekeltek a *Himnusz*t, valaki felolvasta a MEFESZ pontjait, újabb beszéd. Majd egy általam akkor még ismeretlen színész, Bicskey Károly elszavalta a *Nemzeti dalt*, s talán a *Szózat*ot is, mire felharsant a „Szabad hazát akarunk!”. A részletekre már nem emlékszem pontosan, csak az eufória maradt meg bennem, akárcsak három nappal korábban az Auditórium Maximumban: a szabadság váratlanul felszikrázó születése. A tömeg lassan, valamiféle mámoros bódulatban ritkulni kezdett, ide-oda hullámozott, az emberek kisebb csoportokba verődve, egymás szavába vágva görgették, tárgyalták a hallottakat és a legújabb pesti fejleményeket. Egyvalamit mindenki tudott: hogy ez csak a kezdet, a fővárosban harc folyik a Rádiónál, kitört a forradalom, ami száz-százötven évente egyszer adatik meg azoknak, akik éppen akkor élnek, és át is élik, meg is értik az eseményeket.

Másnap, 24-én felajzva indultam az iskolába, a Kossuth rádióban a zene és a hírek alatt hallani lehetett a fegyverdörgést. Hamarosan én is részesültem a dübörgésből: a hídról, a Tisza túlsó partjáról érkező szovjet páncélosok bekaroyarodtak a városháza elé, majd folyamatosan haladtak tovább a Kossuth Lajos sugárútra, Budapest felé. Immár én is szemlélője és elszennvedője lehettem egy újabb „felszabadításnak”, ha már 1944-ben kimaradtam belőle. A közmondások laposak, mint a kiszáradt tehénlepény, de mindig a szomorú valóságot tükrözik: „Ami késik, nem múlik!” Íme, lánctalpakon megérkezett a múlt, és most én is belekóstolhatok, hogy milyen lesz a jelenbeli jövő... Romániából,

Temesvárról érkezett az áldás, átdobtak egy egész hadosztályt.

Mindenkiben tombolt a düh, és mindenki halálra volt rémülve. Kétségbeesés, félelem, elkeseledés. A tanárok ünnepélyes és megrettent arcokkal jöttek be az órákra, mit sem lehetett kezdeni ezzel a helyzettel. Próbáltak ugyan nyugtatni, figyelmeztetni, óvni bennünket, nehogy kicsődüljünk, és bajunk essen, de tanításról már szó sem volt. A tanórak után persze hogy loholtunk végig a korzón, még mindig vonultak ezek az átkozottak. Az emberek, a szegediek csak nézték a „mi atyai barátunk” hadseregét, imitt-amott kiabáltak, rázták az öklüket, de próbált volna bárki bármit csinálni! A szovjet katonai rendőrség lövésre kész géppisztolyokkal védte az útvonalat, nem haboztak volna belelőni bárkibe. Otthon ebéd, hazudozás, hogy történelemszakkör, és indultam is vissza. Többezres tömeg tüntetett a városháza előtt: „Le a vörös csillaggal!”, „Ruszkik haza!” Az emberek kárhóztatták a szegedi vezetőséget: hogyan engedhette meg ezt a gyalázatos átvonulást, amikor Pesten ölik a magyarokat, a felkelőket, valamit tenni kell! Egyre radikálisabbá váltak a bekiabálások, végül leszerelték és eltüntették a Városi Tanács Rákosi-címeres feliratát. Összefutottam néhány osztálytársammal. „Gyerünk az Aradi vértanúk terére, ott lesz a mi gyülekezőnk az egyetemistákkal!” – mondta egyikük.

Besötétedett, észre se vettük az idő múlását, jelszavakat skandáltunk, a lelkünk ijáhrként feszült, mintha pattanásig húzná valami hatalmas erő, amely nem is annyira személyes indulatból (persze hogy az is gerjedt bennünk!), hanem az együttlétből, a sokaságból, egymásból, ismert és ismeretlen társainkból sarjadzott, akár a kóbor áram. Az egymásrautaltságot csak fokozta, hogy elhúzott mellettünk egy Weapon, néhány ávós és néhány civil pofa ült rajta, és amilyen hirtelen jött, már el is tűnt. Meg nem mondom, ki volt, de valamelyik gimnazistatársam, aki odasúgta: „Te, vajon hol lehetne pisálni?” Én is nagyon a határan voltam már a tartogatásnak. „Itt biztos nem, látod, mennyien vannak, és lányok is – válaszoltam. – Nézzük meg, nyitva van-e még az SZTK.” De már be volt zárva a kapu. Ekkor szirénázott elő egy tűzoltóautó, és rontottak ránk az ávósok, pontosabban a kettőnkől már bő egysaroknyira gomolygó társainkra. Életemben nem futottam

olyan gyorsan, uccu neki a mai Szentháromság utcának! Hallottam a léptek dobogását mögöttem, be a mellékutcába, a következő sarkon újra egy cikcakk, amíg csöndesebb helyszínre nem értem. Ziháltam, a társam lemaradt, fogalmam sem volt, hol járok, valahol Alsóvároson, annyi biztos, mint ahogy az is, hogy innen most nem jutok haza. Becsöngettem egy házba, megütközve, gyanakodva fogadtak, mondtam, hogy a Hősök kapujánál verik a tüntetőket, gimnazista vagyok, nem tudok hazamenni. Alig akarták elhinni, még a személyimet is elkérték, de aztán befogadtak, a konyhában valami lócán megágyasztak. Középkorú házaspár, máig sem tudom, kik voltak, de hálás köszönet nekik az idők homályából.

Korán reggel hazasettenkedtem, nem kell mondanom, anyámat milyen állapotban találtam. Nyugtatgattam, vigasztaltam, nincs semmi baj, megúsztam, viszont az iskolába be kell menni, a diri még 23-án kihirdette, hogy aki igazolatlanul távol marad, netán „a rendzavarókhöz csatlakozik”, intőt kap. Ez persze hazugság volt, fokozatosan bomlott fel a rend a gimnáziumunkban, legalábbis a mi osztályunkban. A tanórákat eddig még végigültük, noha a vonalas igazgató tényleg kihirdette a „rendzavarókról” a véleményét, s beígérte a csatlakozóknak az intőt, de ettől én még nyugodtan dekkolhattam volna otthon vagy akár az utcán, valami mondvacsinált ürüggyel. Akkoriban még nagy szigorúság és fegyelem uralkodott a középiskolákban, de az események napról napra gyengítették őket, aztán szét is hulltak, és soha többé nem juthattak úgy érvényre, mint annak előtte. Hiába jött később a kádárista megtorlás, a forradalom valamilyen módon bennünket, harmadikos gimnazistákat is felnőtte érlelt, legalábbis fiatalemberekké az eddigi gyerekekből, ezt aztán a tanáraink is érezték, látták, tapasztalták.

Gyors mosakodás, reggelizés, és húztam is vissza a gimibe, amely 25-én, csütörtökön reggel átalakult gyülekezőhellyé, a dátum pedig a csillaghullás napjává Szegeden. Az előző napi attack, az átélt szörnyűségek miatt mindenki benn forrt a düh, a gyűlölet és az ellenszegülés. Csődületek mindenütt, még vonultak a ruszki, de egyre ritkultak a járműveik, inkább már csak teherautók, mentőautók, utáskocsik. A Szabad Európa és az Amerika Hangja adásaiból már tudhatta min-

denki, hogy egyre jobban terjed, tombol a harc Budapest utcáin. A Dugonics téren több százan követelték az ormótlan vörös csillag eltávolítását az egyetem központi épületéről. Javarást munkába igyekvő felnőttekből és egyetemistákból verődött össze a társaság, immár a csillag leverését fontosabbnak tartva mindennél. Betelt a pohár, pedig a rettenetes sortüzek országszerte még csak ezután dördültek el. A mi osztályunk is azonnal felkerekedett, otthagya csapat-papot, öt perc alatt a helyszínre ért. Néhány ügyes kezű fickó, gondolom, hogy köztük voltak az egyetemi karbantartó műhely munkásai is, már javában bontották, kicsavarozták, keresztülfűrészelték a tartóvasakat, tény, hogy a monstrum döndülve csapódott az épület feljárójának járdájára. Óriási üdvrivalgás! Ezt a világbajnoki döntőt most mi nyertük meg! És akkor a mi osztályunk, mint egy vércse, odarohant, lecsapott a csillagra, illetve a vasvázra. Aki csak odafért, mind megragadta valahol, vittük végig az Oskola utcán, föl a hídra, és onnan aztán bedobtuk a Tiszába. Sokan voltunk, kisebb tömeg jött velünk, lehetünk úgy ötvenen-hatvanan. Éppen akkor érkezett oda egy motorbiciklis, megállt, előkapott egy fényképezőgépet, kattogtatott. De ki törődött akkor ezzel? Ki gondolta, hogy ez még veszélyes is lehet? A tömeg persze állandó mozgásban, széthúzódva, egymást takarva a híd mellvédje mentén, így a legtöbb arc felismerhetetlen, de például Simó Zoltáné, barátomé, későbbi vádlott-társamé felismerhető, no meg a diáksapkák fazonja is arra vallott, hogy sok ságváris diák volt a helyszínen. A fél délelőtt így telt el, visszaszivárogtunk az osztályunkba, ahol már csak kötetlen beszélgetés folyt egymás közt, illetve a fizikatanárnőnkkel, aki őszintén féltett bennünket az esetleges megtorlástól. Tanítás után ki-ki ment a dolgára, de többen a Széchenyi tér felé vettük az irányt, hiszen mindig történt valahol valami, amiből nem szabadott kimaradni. Embergyűrű vette körül a két szovjet emlékművet (a mostani Szent István-, illetve a IV. Béla-szobor helyén); svájcisapkás felnőttek szorgoskodtak létrákról, kalapálták, vésték ki a szovjet címert az obeliszkekről, illetve fűrészelték le az ötágú arany- és ezüstcsillagot a tetejükről. Annyira fáradt voltam már az előző napi kalandtól, hogy úgy döntöttem: itt az ideje, hogy hazamenjek, és kialudjam magam.

Este otthon a Szabad Európa híreiből tudtuk meg, hogy milyen szörnyű mészárlást vittek végbe az ávosok és néhány szovjet tank a Parlament előtt. Több százra tehető a halottak száma. Az a tény, hogy a több tízezres, békésen, fegyver nélkül tüntető tömegbe folyamatosan újabb és újabb sorozatokat lőttek, és még csak az esély minimumát sem hagyták a menekülésre, nemcsak engem, de anyámat, nővéremet és szerintem mindenkit, aki nem a hazaáruló, nemzetgyilkos, kommunista hatalom híve, haszonélvezője, pribékje, lakája volt, borzalommal, gyűlölettel és a legkeményebb tiltakozással töltött el. Itt már nem arról volt szó, hogy betelt a pohár, ezen túl vagyunk, inkább arról, hogy az egész országban felrobbant a puszkaporos hordó a Kossuth téri vérengzéstől, tehát mindenáron el kell távolítani a gyilkosokat a hatalomból. A hírek arról is beszámoltak, hogy egyre hevesebb harcok folynak Budapest különböző pontjain.

Így jött el október 26-a, az ominózus pénteki nap, a szegedi forradalmi megmozdulások csúcspontja, amikor a város lakosságának csaknem a fele (!) az utcára tódult, hogy kifejezze felháborodását és a változások iránti igényét, követelését. Mi az osztályunkból indultunk, csatlakoztunk az egyetemistákhoz. Őszintén szólva, nem emlékszem a pontos útirányra, de annyi bizonyos, hogy a hatalom katonai kordonnal záratta körbe a Széchenyi teret, ezért a hatalmas emberkigyó a városi pártbizottság elé vonult, skandálva, hogy „Le a vörös csillaggal!”, „Ruszkik haza!”, „Vesszen az ÁVO!”, majd visszakanyarodva a Tisza Lajos körútra, befordult a Széchenyi térre. Eléggé elől voltam, 30-40 méterre az élen vonulóktól, topogva lépkedtünk, lelassultunk, összetorlódtunk, amikor valami furcsa ropogás hallatszott, mintha erős vásznakat tépnének szét, vagy nagy halomnyi száraz ágat egyszerre roppantanának ketté. Sortűz (vagy sortüzek) dördül(tek), elképesztő pánik tört ki, sokan most hallottak először ilyen hangot, hirtelen azt se tudták, mi ez, de a sikoltozásból, üvöltözésből kihallatszott, hogy „Lőnek ránk!”. Futottunk volna szét, vagy legalábbis a járdára, a fal mellé, valami kapualjba, fedezékbe, de az összezsúfolódott tömeg egymást nyomta, taszította, csoda, hogy senkit se tapostak agyon. Sodródtam én is visszafelé a többiekkel, alig kaptam levegőt, be az Arany János utcába, ahol

végre már meg tudtam állni a talpamon. Emlékszem egy fél pár női cipőre az úttesten, úgy feküdt ott, mint egy elgázolt kis állat, első gondolatom az volt, él-e még a gazdája.

Hosszú percek teltek el, talán negyedóra, mindenki kába és rémült volt a történetektől, közben jött a hír, hogy vannak halottak is, és rengeteg a sebesült. Vijjogtak a mentők, a Takaréktár utcából majdnem mindenki visszahúzódott, de a bátrabbak ott maradtak, kiabáltak a katonákkal, az a teherautó is ott állt még, amelyiknek a platóján ott feküdt Schwartz Lajos, a 19 éves kendergyári munkásfiú, mint később kiderült, az egyetlen halott, viszont többen megsebesültek, köztük az egyik barátom, a velem egykorú Babos Imre, aki az Építőipari Technikumba járt, a vádliját fúrta át a golyó. Később ő lett Magyarország 100 méteres futóbajnoka és a 4 × 100-as váltó befutója. Akkor persze még senki nem tudta, hogy a sortűzet a fejünk fölé, vagy ami valószínűbb: az aszfaltba irányozták, s a gellert kapott golyók okozták a sérüléseket. Botond őrnagy adta ki a tűzparancsot, aki az előző napon idevezényelt kiskunmajsai lövészalakulat parancsnoka volt. Ha olyan nagyon vérszomjas lett volna, hát biztosan lekaszáltatja a tömeget, ahogy például Mosonmagyaróváron történt, de persze ez a „mérsekelt” sortűz se menti őt és katonáit az utókor előtt.

A tömeg javarészt elmenekült, szétszéledt, néhány százan, talán ezren-kétezen maradtak, köztük én is. A gőzfürdőből kihoztak egy pihe-nesre szolgáló, könnyebb faágyat, mely leginkább egy saroglyához hasonlított, ráfektették a holttestet, majd körbejártuk vele az egész Széchenyi teret, minden benyílónál meg-megállva skandáltuk: „Gyilkosok! Gyilkosok!” A katonák moccanatlanul álltak, kőarcúak, a megrendülés legcsekélyebb jele sem látszott rajtuk.

A körmenet után leváltam a csoporttól, akkor még nem tudtuk, hogy katonai diktatúrát – vagy ahogy a később szétszórótt röplapokon állt: „katonai közigazgatást” – léptettek életbe statáriummal szankcionálva. Schwartz Lajost a szent helyre, a forradalom bölcsőjébe, az Auditórium Maximumba vitték, ott ravatalozták fel.

Mi lassanként visszazivárogtunk a gimnáziumba a táskáinkért, meg hogy valami csipetnyi reményt merítsünk egymás szavaiból, mert leg-

többen úgy gondolták: ezzel vége, vérbe fojtották a forradalmunkat. Osztályfőnökünk, Pataki Szilvió öntött belénk lelket: „Koránt sincs veszve minden! Pesten folynak a harcok, és az itteni vezetőség se veheti semmibe a fél várost. Előbb-utóbb engedniük kell, figyeljétek meg, és engedni is fognak, nincs más megoldás.” Szilvió optimizmusa magával ragadott bennünket, sokáig beszélgettünk vele az átélt napok lenyűgöző és ijesztő pillanatairól. Éreztük és most már értettük is, hogy a felgyorsult időnek, a forradalom minden egyes másodpercének mázsás súlya van. Ez nemcsak dátum, valami bemagolandó eseménysor, hanem most dől el az ország jövője, sorsa, s vele a miénk is. Osztályfőnökünk időnként ki-kínézt az óvatosságból becsukott ablakon, észrevette, hogy alant teherautók cirkálnak kék ávosokkal, akik legszívesebben palacsintává lapítottak volna mindenkit. „Itt maradtok kettőig – mondta. – Utána egyesével húztok haza. Nem álltok össze, csak egyesével, mindig egyedül baktattok, értitek? Ha valaki kérdezi, ti végig itt voltatok az iskolában!”

Komoly tanulmányok jelentek már meg Szeged ötvenhatjáról dr. Péter László, dr. Fejér Dénes, dr. Kiss Tamás, Bálint László és mások tollából. Ismeretes, hogy a sörtüzet követő hétvégén hogyan alakultak meg a munkástanácsok, s aztán a Szegedi Forradalmi Nemzeti Bizottság, dr. Perbíró József jogászprofesszor vezetésével. Én csupán két személyes momentumot említenék meg.

Az október 29-ével kezdődő héten bejártunk ugyan a gimibe, de csak a hírekért, a vitákért, mert a magunk csekélyke jelentőségéhez képest mi is terveztük a jövőnket. Tanítás helyett beszélgettünk. Például arról, hogy az orosz nyelv legyen fakultatív, helyette kezdjünk bele egy nyugati nyelv tanulásába. Igen, de melyikbe? Az angolba, a németbe, a franciába? Szinte egyöntetűen az angolt választottuk. Erre Szilvió: „Nem gond! Vállalom.” Mármint, hogy majd ő tanít angolra bennünket. Bravó! Aztán Szilvió elmondta, hogyan alakultak meg a forradalmi bizottságok, s az üzemekben a munkástanácsok. Szó volt még a pesti harcokról, a Széna térről, a Corvin közről, a Móricz Zsigmond térről és még néhány, legtöbbször ismeretlen helyszínről, és főleg a pesti srácokról és lányokról. Ki ezt, ki azt hallott, el-

mesélte, és ismét feltámadt bennem az irigység: bárcsak fővárosi lennék! Valaki bedobta: „Kell nekünk ez a Ságvári? Legyünk inkább Hunyadi János gimnázium!” Hatalmas ováció, még az ablakok is beleremegtek. Egyik osztálytársunk, Sallai Zoli elvállalta, hogy megrajzolja és megfesti Hunyadi életnagyságú alakját páncélban, karddal a kezében, a mostani történelmi pillanathoz méltóan. Sallai őstehetség volt, szenzációsan rajzolt, szinte természetes, hogy később nem vitte semmire, legalábbis nem hallottunk róla, teljesen eltűnt az érettségi után. A tabló elkészült, felűnő helyen, a nagyterem előtti placcon állítottuk fel, ahol mindenki megfordult, mindenki láthatta. Annyi bizonyos, hogy 1956 decemberében a félévi bizonyítványunkba, csodák csodája, még ez volt bepecsételve: Hunyadi János Állami Általános Gimnázium.

A másik momentum november negyedikének az a kétségbeesett, végletekig felfokozott, úgyszólván hisztérikus hangulata, az a kavargás, azok a jelenetek, amelyek lejátszódtak a Széchenyi téren a kora délutáni órákban. A rádióban elhangzott Nagy Imre-beszéd tömörségében, drámaiságában kétséget sem hagyott, hogy most a szovjet vezetőség legázol bennünket, s ami eddig történt: tárgyalások, ígérgetések, alkudozások, csupán időhúzás volt – dehogyis vonulnak ki Magyarországról! Pesten súlyos harcok folytak, de ide, Szegedre még nem vonultak be, noha bármikor támadhatnak a Tisza másik oldaláról, Újszeged felől, a hídon át. Keringtek is erről a hírek a városban. Egy szovjet felderítőosztag áthúzott a Széchenyi téren nagy fűjogás közepette, de még csak egy lövés sem dördült. Amilyen gyorsan jöttek, úgy el is tűntek. Izgatott, felháborodott embercsoportok vitatkoztak a téren: legyen-e ellenállás, vagy nem, hová tűntek a nemzetőrök, és hol vannak a mi katonáink, felrobbantsuk-e a hidat, vagy sem, próbáljuk-e egy vagy két ágyúval feltartóztatni az újszegedi hídfőben a tankokat (összesen négy ágyú volt), ilyen és még ennél is abszurdabb ötletek, javaslatok is elhangzottak, például, hogy tekerjünk magunkra kézigránátokat, és feküdjünk alá, vagy dobjuk magunkat rá a tankokra. Teherautóról osztották a fegyvert, mely hamar elfogyott, s mire én sorra kerültem, csak kétdoboznyi töltényt és egy kézigránátot nyomtak a kezembe. Elképesztően

reménytelen és hősies lelkiállapotban kóvályogtunk ide-oda, egyik csoporttól a másikig, valamiféle transzban. Mindenki vitte volna a fegyvert, még azt sem tudtuk, hogy mit akarunk tenni, akarunk-e barikádokat építeni, de fegyver azért csak legyen!

Az idősebbek próbálták az eksztázist hűteni, mondván: ha fel is robbantanánk a hidat, az oroszok egy-két óra alatt átkelnének az általuk felállított pontonhídon, akárcsak 1944-ben. Másrészt Szeged az árvíz utáni átépítéssel – körutak, sugárutak –, valamint domborzati viszonyaival, nullával egyenlő terepadottságaival védhetetlen, néhány óra alatt az egész város romhalmazzá válna. A katonáinkban sem bízhatunk, ahányan vannak, annyifelé húznak, a tisztok pedig majdnem mind megbízhatatlanok. A viták néha veszekedésekké fajultak, de a katasztrófa elkerülése mellett érvelők végül felülkerekedtek. A lelke mélyén mindenki érezte, hogy nekik van igazuk, a hősködés értelmetlen, ha ezrével pusztulnánk, akkor se tudnánk megállítani a ruszkit.

Mérhetetlen kiábrándultsággal, szinte sírva bandukoltunk haza a barátommal, egyúttal osztálytársammal, Dobai Péterrel, akivel egysaroknyira laktunk egymástól. Hogy miért nem dobtuk el a töltényt és a gránátot, arra máig sincs magyarázat. Vittük, mint az oltári szentséget, a forradalomhoz kapcsolódó, utolsó relikviákat, mint ahogy a kenyeret se dobjuk bele a szemétkébe. Előbb Péterékhez toppantunk be, és amikor az apja meglátta, mit hoztunk haza, elsápadt. Azonnal kivette a kezünkből, egy szót se szólt, rámutatott a fotelekre, mintegy ránk parancsolva, hogy oda telepedjünk le. Aztán hozott egy ásót és gereblyét, felkötötte a biciklijére, és elkerekedett valahová. Jó másfél órába is beletelt, míg visszatért. Gondolom, valamelyik közeli erdőcskébe, ligetbe, kisebb tóhoz (Rókusi-tó, Búvár-tó, Vér-tó) hajtott, és így mai fejjel, utólag feltételezem, azért vitte magával a szerszámokat, hogy úgy nézzen ki, mint bármelyik vasárnapi kiskertes, vityillós, aki a gazt gereblyézi, és a maradék, földön heverő tököt hozza haza. Oka bőven volt rá a családnak! Gyuszi bácsi, a hajdani királyi főügyész, akkoriban a vízügynél dolgozott mint raktáros; állandó megfigyelés alatt állt a család, csoda, hogy nem vitték el őket is a Hortobágyra 1952-ben. „Idefigyeljete, soha többé nem be-

széltek erről senkinek! Megértettétek?” – mindössze ennyit mondott Gyuszi bácsi, és semmi lelkifröccs. Persze, hogy megértettük, szótlánul bólogattunk.

Hajnaltájt vagy inkább késő éjjel robbanások, géppuskaropogás verte fel a városra boruló csendet. A „felszabadítók” mindössze egyetlen lakást lőtték szét, az egyik tank megcsúszott a hídon, talán úgy vélte, hogy találatot kapott, és beletrafált a városi párttitkár lakásába. Szó, ami szó: tényleg leadtak a színház mellől az ottani kis csoport tagjai néhány géppisztolysorozatot, ami annyit ért, mint a szúnyogcsípés. A páncélosok zavartalanul gördültek tovább, aztán a Rákóczi térnél is folyt egy kis csetepaté, ott kézigránátot is hajítottak az egyik tankra, ami még annyit se ért, mint halottnak a jó reggelt. A hadoszlop itt sem állt le, folyamatosan húztak át a városon, céljuk az öthalmi laktanya volt, el is foglalták egyetlen lövés nélkül, s aztán berendezkedtek ott.

Csak az 1990 után megjelent tanulmányokból, könyvekből értesülhettünk arról, hogy a város és a megye kommunista vezetői hogyan próbálták átjátszani magukat a munkástanácsokba és a Forradalmi Nemzeti Bizottságba, amelynek például tagja lett Tombác Imre, a kommunista tanácselnök-helyettes is, a Forradalmi Katonai Tanács elnökéül pedig azt a Halász főhadnagyot választották, aki a katonai diktatúrát bevezette, és az egyetemistákat és a középiskolásokat szétverette október 24-én. A rendőrség élén végig az a Mogyorósi őrnagy állott, aki úgy váltogatta a köpönyegét, ahogy a hatalmi helyzet változott. Ő helyeztette közbiztonsági őrizetbe a forradalom győzelme után az államvédelmi tisztet (Csillag börtön), majd kegyetlenül megverette a szovjet restauráció után a Jugoszláviából visszaadott nemzetőrparancsnokot, Lazur Barnát és társait, ám végül a kádárista új-régi garnitúra nem tartott igényt a szolgálataira, elítéltette, és rövid időre börtönbe is záratta, nem bocsátva meg neki az október végi metamorfózist, amikor éppen Perbiónak gazsulált.

A megtorlás már november 6-án elkezdődött, amikor az öthalmi laktanyából visszatérő szovjet alakulat Ábrahám Antal és id. Komócsin Mihály kommunista potentátok muszkavezetőinek közreműködésével letartóztatták a városházán a Forradalmi Nemzeti Bizottság éppen ott üléselő tagjait.

Az üzemekben a munkástanácsok sokkal nagyobb kontroll közepette alakultak, mivel a munkatársak, „szakik”, kollégák tökéletesen tudták, kikben bízhatnak meg, kikre bízhatják rá az életüket, saját, kisebb közösségük vezetését. A világtörténelemben páratlan, hogy ilyen rövid idő alatt az alulról jövő kezdeményezéssel egy egész társadalmat átszövő, középvezetői háló alakuljon ki. Hannah Arendt, a világhírű szociológus, egykori Heidegger-tanítvány könyvet is írt erről a folyamatról, és úgy vélekedett, hogy a legújabb kori történelemben ez volt az egyetlen olyan megnyilvánulás, amely – a későbbiekben kiforrva és győzelemre víve – valóságos harmadik utat jelenthetett volna a kommunizmus és a kapitalizmus mellett.

A pesti harcok mindannyiunkat lelkesítettek és megrendítettek, noha a részleteket alig ismertük, csak az innen-onnan hallott, olvasott hírekből alkothattunk valamiféle képet róluk. Csodáltuk a szabadságharcosokat, a gyakran velünk egykorú srácokat és lányokat, lélekben egyik voltunk velük. 1989 után közülük jó néhányal megismerkedtem, összebarátkoztam, mert bennem megbíztak, tudták, hogy én is megjártam Kádár börtöneit, s hogy olyan filmet forgatunk róluk, amely méltó a hajdani események résztvevőihöz, hűen tükrözi harcukat, későbbi sorsukat, szenvedéseiket. Kíváncsi voltam, hogy amikor a rossz hírek jöttek november elseje után, vagyis amikor ismét özönlöttek befelé a szovjet csapatok, mire alapozták a reményt, miért nem adták fel rögtön... Hát végeredményben arra, amire a vidékiek közül is a legtöbben: vagyis hogy az ENSZ ezt nem fogja hagyni, beküldi a felmentő csapatokat, mert ha néhány évvel korábban Korea fontos volt a világszervezetnek, akkor Magyarország, itt, Európa szívében miért ne lenne fontos? Hiszen állandóan arra biztatták a kelet-európai rab nemzeteket, hogy tegyenek meg mindent a szabadságukért, és akkor majd a Nyugat is megsegíti őket. Legfőképpen Amerika! Legalábbis ezzel áztatott valamennyiünket éveken át a Szabad Európa Rádió... Küldtek élelmiszert, gyógyszert, kötszert, ruhaneműt, befogadták a menekülteket, de a forradalom kimenetele már az első pillanattól el volt döntve, vagy ahogy manapság mondják: le volt vajazva. A moszkvai amerikai nagykövet, Charles Bohlen idejekorán biztosította a

Kreml vezetőit, hogy a status quót az USA nem rúgja fel, Magyarország a szovjet szféra érdekléte. A nyugati hatalmak a saját pecsenyéjüket sütögették, amikor a mi forradalmunk okozta, pillanatnyi szovjet bizonytalanságot használták ki a szuezi válság kirobbantására.

Hogy 1947-től mennyire elviselhetetlenné vált az élet idehaza, ma már köztudott. Neves történészek fél könyvtáryit írtak erről a korszakról a legkülönbélebb szempontok alapján és figyelembe vételével. Nem volt a társadalomnak olyan rétege, amelyet ne bántottak, gyötörtek, sértettek, hurcoltak volna meg. Kezdődött a magánvagyon államosításával, magyarul elrablásával (egészen pitiáner szintekig: a családi házakig, vagy például a suszter- és órásműhelyekig), folytatódott a középosztály befekettítésével, parazitának bélyegezve minden „polgárit”: az életvitelt, a szokásokat, a szorgalmat, és ugyanúgy a kiskereskedőkkel és a kisiparosokkal is, akiket „kispolgári csökevényként” kezeltek, s aztán betetőzte ezt a parasztság kegyetlen üldözése, erőszakos bekényszerítése a kolhozok mintájára szerveződő „termelőszövetkezetekbe” (téeszekbe), amivel együtt járt a föld, a gépek, az állatok elkobzása, továbbá az irgalmatlan beszolgáltatási kényszer, amely tízezreket juttatott koldusbotra és ezreket börtönbe. Tetőzött a kulákdözözéssel, a kitelepítésekkel, a szovjet típusú koncentrációs táborok (Recsk, Kistarcsa, Hortobágy) felállításával, az ÁVH szörnyű terrorjával, a csengőfrázzsal. A ráadás a gyerekek származás szerinti kategorizálása és megbélyegzése volt, és a szabadidő elrablása az állandó és kötelező politikai szemináriumokkal, illetve a kommunista elit kiváltságai és gátlástalan arroganciája, amely messze túltett bármiféle „úri és arisztokrata gögön”, holott ez csak kivételesen fordulhatott elő a Horthy-rendszerben, mert az ilyen viselkedésért akkoriban kigolyózták volna az illetőt... Hosszú oldalakon listázhatnám még, mitől telt be a pohár, mi készítette a halálosan megfélemlített, nyomorgó magyar társadalmat arra, hogy fellázadjon, mert így élni tovább már nem volt érdemes. Ez volt az elsődleges, a legfőbb ok, minden egyéb: a nemzeti függetlenség, a semlegesség, a többpártrendszer, a szabad választások megtartása csak a harcok közepette érlelődött követeléssé. Azt se felejtjük el, hogy Ausztriát előző évben, 1955-

ben engedték ki az oroszok a markukból, hogy Ausztria semleges marad, nem lép be a NATO-ba. Persze, hogy bennünk is ehhez hasonló remények éledeztek: ha nekik sikerült, nekünk is szerencsénk lehet, hiszen stratégiailag mi sem vagyunk fontosabbak Ausztriánál.

A forradalmat vérbe fojtották (mint már annyiszor a történelmünk során), peregtek a hetek, a hónapok, folytak a letartóztatások. Kikre utaztak? Kiket gyűjtöttek be először? A fegyveres felkelőket, a szabadságharcosokat, a nemzet-

őröket és a helyi forradalmi nemzeti bizottságok tagjait, majd következtek a munkástanácsokba beválasztottak, valamint az egyetemek, főiskolák és középiskolák exponált oktatói s a MEFESZ vezetői, a Petőfi Kör vezetői, aktív tagjai, a sztálinizmusból kiábrándult újságírók és írók (Déry Tibor, Fekete Sándor), és még a szimpatizánsok is számolhattak ilyen-amolyan megtorlással, hercehurcával, ha eljárt a szájuk. Legszívesebben még a gombot is letartóztatták volna a kabátról, mert visszatért a „mindenki gyanús, aki él”-elve.

Virágzó fák